

Csiszolatlan gyémántok

Régi Tamás
interjúja

Erdélyi Lajos
fotótörténész, fotóművésszel

Pontosan 30 évvel ezelőtt, 1977-ben jelent meg a Kriterionnál a magyar és az egyetemes fotótörténet egy nagyon fontos munkája, amelyben Erdélyi Lajos feldolgozta Teleki Sámuel 1887-88-as kelet-afrikai kutatóútját, illetve az ott készült fényképeket. Tavaly, 2006-ban a Budapesti Történeti Múzeumban az Anthropolis egyesület megrendezte a Magyar Afrika-kutatók fotográfiái című kiállítást, amelynek előkészítő kutatásai során Régi Tamás újabb, eddig nem ismert Teleki fotográfiákat talált a Kolozsvári Állami Levéltárban, méghozzá olyanokat, melyeket Telekiék az újonnan megismert területeken készítettek.

Ezen események szolgáltatták az apropót, hogy Erdélyi Lajossal interjút készítsünk, arról, hogy miként kapcsolódott össze a Teleki fotográfiák és az ő sorsa több mint harminc évvel ezelőtt.

Régi Tamás A Teleki fotográfiákat feldolgozó kötete egy szellete csak az eddigi életművének. Mégis, a könyvei és a munkái mintha valami egységességet mutatnának, ha egymás mellé helyezzük őket.

Erdélyi Lajos Igen. De ennek megértéséhez legjobb az elején kezdeni az egészet. Én egy botcsinálta újságíró voltam, aki egy-

ben egy botcsinálta fényképész is volt. Egyik sem akartam lenni, de a helyzet belekényszerített. Újságíró lettem, mert valamiből meg kellett élnem. Fényképésszé pedig akkor váltam, amikor a Dolgozó nő szerkesztősége megtudta, hogy képes vagyok az exponáló gombot is megnyomni; azt gondolták, hogy sokat megspórolhatnak, ha a riporton kívül a fényképeket is velem készítetik.

Volt aztán egy remek fényképésze a lapnak, aki fogta a legjobb képeimet és kiállításokra küldte őket. Főleg a portréimat. Ennek köszönhetően kaptam egy csomó díjat, majd a nemzetközi fotóművész szövetség is díjazott. Ekkor úgy döntöttem, hogy nem érdekelnek a kiállítások, ahol a zsűrik döntenek el, hogy mi kerül be és mi nem, és attól kezdve csak egyéni kiállításokat rendeztem, olyant, amilyent én akartam.

RT Ez körülbelül mikor történt?

EL Nézze, a legjobb képeimet tíz éves koromban készítettem, de azok sajnos a deportálás után elvesztek. Fene tudja miféle indíttatásból, de a heti piacon kofákat, vagy a lovakat csókolgató cigányokat fotografáltam. Persze nem azt akarom mondani ezzel, hogy már 10-12 évesen tudatosan szociófotókat készítettem.

RT De azok voltak...

EL Igen, azok. Valami ösztön munkálkodhatott bennem. Az tény, hogy 13 éves koromban Kállay Miklóst, Magyarország miniszterelnökét fényképeztem, aki nem tudván, hogy ki vagyok, odaintett magához. Kezet fogtunk, Marosvásárhely dísztribünjén, miközben alattunk vonultak a lovas székely bandériumok. Egy fényképész lefényképezett bennünket, majd a képet kirakta a kirakatába. El tudja képzelni mit jelentett az 1942-es zsidótörvények idejében, hogy a közismert Dr. Erdélyi Emil fia Kállayval a dísztribünön kezet fog?

RT EI.

EL Nem... Utána, amikor elküldtem a fényképeimet Kállaynak, kaptam a kabinetből egy köszönőlevelet, melyet elvittem magammal Auschwitzba, hátha jó lesz valamire.

RT És, jó lett?

EL Nem. (nevet) De visszatérve a fotótörténeti munkákhoz. Soha semmit nem tudtam sem Orbán Balásról, sem Teleki Sámuelről. Orbán Balázs székelyföldi képeit egy kollegám lustaságából kifolyólag találtam meg. A különbség az volt a kollegám és én között, hogy én sejtettem: egy 110 éves fotóriport a Székelyföldről az egy kincs, ő meg nem sejtette. Na most ezt a kincset felemeltem, rettenetesen primitíven, áldatlan állapotok között és hozzá nem értésem mellett feldolgoztam. Az anyagnak elképesztő sikere lett.

Persze politikai háttére is volt a dolognak. Arról volt szó ugyanis, hogy egy báró Orbán Balázs a székely magyarságot fényképezte. Ne feledjük, hogy a Ceausescu rezsimben a székelyföldi magyarkérdés kényes téma volt. A könyvnek eszméletlen sikere lett, én pedig belebolondultam egy kicsit a régi fényképekbe. Elkezdtem tehát egy tudatosan felépített sorozatot a nagyszerű Kriterion kiadó segítségével.

RT Milyen volt a szerkesztőség és a vezetés a Kriterionnál?

EL Amilyen soha nem is volt és nem is lesz: nagyszerű. Azt tűzte ki célul, hogy vizuálisan megörökíti az erdélyi magyarság kultúráját. Gyenge könyveket adott ki, de nagyon fontosakat. Tudománytalanul, sokszor hozzáértés nélkül adott ki olyan könyveket, mint az Orbán, mint a Teleki vagy mint a Zsidó temetők művészete. Nincs semmi okom a szerénykedésre, nem akarok alszerény lenni, mert tudom, hogy fontos dolgokat csináltam az életemben. Ezek a könyvek elsőként mutattak fel olyan dolgokat, amelyek mások előtt rejtve voltak.

Ezután rögtön meghirdettem egy programot: az Erdélyi fotótörténetet. Arra kértem a tévében és a rádióban az embereket, hogy küldjenek olyan múlt századi fotókat, amelyeknek történetük van. Nem éppen családi fotókat, hanem olyanokat, amelyeken

történik valami. Szerettem volna megírni a százéves fotóriport Erdélyről című munkámat. Az emberek pedig elkezdték küldeni a fotókat. Rengeteg anyag gyűlt össze, melyekből részletek itt-ott megjelentek, de egységesen soha nem látott napvilágot.

RT Hogyan bukkant fel a Teleki Samu anyag az életében.

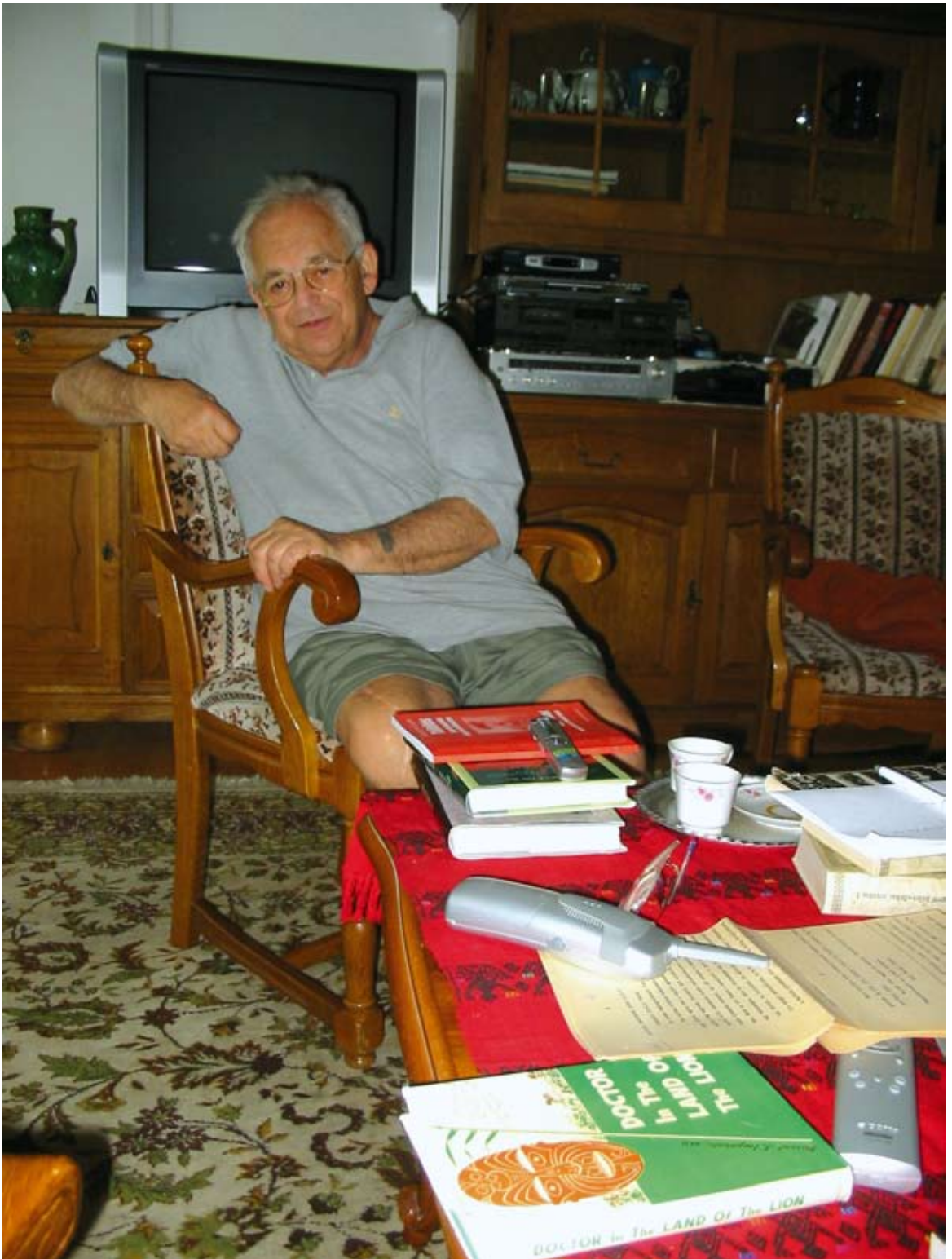
EL Szólt egy történész barátom, akivel az 1956-os zavargások utáni kirugatásom után együtt dolgoztam az Akadémián, hogy a Kolozsvári Állami Levéltárban ömlesztve és koszosan fényképek vannak, nézzem meg őket. Én rögtön felmentem, hogy megnézzem az anyagot, de a dolog nem volt olyan egyszerű. A levéltárakat ugyanis átvette a Securitate, melynek a vezetője egy Gál nevű tábornok volt Bukarestben. Hogy végül is miért engedélyezték a munkámat, azt nem tudom pontosan, de a lényeg, hogy bejutottam. Felmentem és kihoztak egy ládát, az tele volt trágyás, szalmaszálás képpel. Nem engedték meg, hogy lemossam; egy zsebkendőt vittem, hogy egy kis alkohollal valamennyire letisztíthassam őket. Semmiféle berendezés nem volt, amivel dolgozhattam volna. A reprodukciókat úgy készítettem, hogy leszedtem a nagyítógép üvegét és az állványra erősítettem a fényképezőgépeket, annak pedig csak előtétlencséi voltak. Nem volt makro objektívem, így egy csiszolt lencsét felhasználva készítettem a reprodukciókat. Nem volt könnyű, főleg úgy, hogy világ életemben nem értettem a laboráláshoz. Ennek ellenére a könyvben szereplő képek részletgazdagabbak, mint az eredetiek. Akkor ugyanis volt még ahhoz türelmem, hogy vérlúgsóval feljavítsam a kontúrokat.

Nézzé, én faekével szántottam. Rettenetesen primitív körülmények között dolgoztam, de csodálatos dolgok kerültek a kezembe életem során. Ami a tudományos értékét illeti az annyi, hogy én gyémántokat találtam, azokat felemeltem, megmutattam, de hogy én azokat csiszoljam vagy kidolgozzam, arra már nem volt erőm.

RT Hogyan állt neki a munkának és mikor?

EL 73-74-ben. A feleségem kapott útlevelet Budapestre, így őt el tudtam küldeni a Teleki unokahúgához, aki 101 évesnek mondta magát akkor. Persze ez nem volt igaz: 99 volt (nevet). Egy gödöllői öregek otthonában élt, és ott elmondta a feleségemnek, hogy Erzsébet királyné ráripakodott Telekire: hogyha nem megy el Afrikába, akkor Rudolf még mindig élne. Képzelje el ezt a beszélgetést! Döbbenetes! Egyes szám első személyben meséli valaki nekünk, hogy Teleki lehet az oka a mayerlingi tragédiának. Döbbenetes! Ez olyan volt, mint amikor az Orbán Balászt írtam, mert akkor megkerestem azt a két embert, aki ismerte Orbánt. Azt az Orbánt, aki '49-ben Kossuthal együtt menetelt. Erről az emberről azt hallani, egy öregember szájából, hogy szerette a fehérsépet...

Egy idős zenetanár pedig diákként kapott Orbán Balásztól úgynevezett Orbán cipókat, melyeket Orbán osztogatott látogatáson a jó tanulóknak. Ezek a félelmetes újságírói élmények.

Kértem a román államtól engedélyt, hogy kijöhessek Pestre, de nem kaptam útlevelet. Kértem, hogy engedjenek ki Kenyába, nem engedtek. Ami információt fel lehetett csipegetni, azt összeszedtem a Teleki anyagról. Akkor még nem volt internet, ráadásul én nem vagyok szakember. Elmentem Kolozsvárra Balogh

professzorhoz, a jeles történészhez és őtöle kértem segítséget. Továbbá megkerestem azokat, akik még életében találkoztak Telekivel.

De meg kell mondjam, hogy ami a tudománytalanságban elképzelhető, azt én mindent elkövettem. A könyvben felvettem annak a lehetőségét, hogy Telekinek esetleg azért kellett távoznia, mert szájon csókolta Stefánia hercegnőt. Ezt a hozzáértő tudósok lehetetlennek minősítették, de én ezt az információt két egymástól független forrásból szereztem, két olyan embertől, akik még éltek Teleki korában. Kós Károly és báró Kemény János külön-külön mesélte el, hogy Telekinek azért kellett elmennie, mert szájon csókolta Stefániát. Az tehát egyértelműnek tűnt akkor, hogy Telekinek ezért kellett mennie. Az persze nem volt egyértelmű, hogy kutatni is fog.

Még tovább megyek. Rudolf a Habsburg udvarban magyarbarát volt. Sokak szerint Telekivel való kapcsolatának akár komoly politikai jövője és következménye is lehetett volna. Ha nem lesz öngyilkos, az sokat jelenthetett volna az erdélyi magyarság számára.

RT Akkor nem is annyira Afrikával kapcsolatban, hanem inkább magyar vonatkozásban volt Rudolfnak politikai kapcsolata Telekivel.

EL Pontosan.

RT Bár az időpont megengedné, de Kós Károlyék mégsem találkoztak személyesen Telekivel.

EL Ők nem, de megkerestem olyanokat, akik találkoztak vele. Például Teleki Ádi bácsit, Samunak az unokaöccsét és más családtagokat.

RT Volt-e valami olyan érzése, amikor ezekkel az emberekkel beszélt, hogy esetleg nem szívesen beszélnek bizonyos dolgokról Telekivel kapcsolatban, esetleg említettek-e olyasmit, amit akkor Ön nem írhatott meg?

EL Nem. Romániában mindent meg lehetett írni. Aki azt mondta, hogy nem, az hazudott. Igaz: meg kellett tanulni azt a titkos nyelvet, amin a dolgokat le lehet írni. Mindent megírhattam. Illetve egyet nem. Amikor megjelent a Teleki kötet, akkor felhívtam a Securitate, hogy miért nem román utazókról írok. Mondtam nekik, hogy boldogan írok, csak mondják meg, hogy kiről. És tényleg őszintén mondtam. Ez pont az a periódus volt, amikor engem a Securitate megpróbált beszervezni, és amire nemet mondtam.

RT A Kolozsvári Állami Levéltárban ma már csak az eredeti Teleki fotográfiákról készült nagyítások vannak. Mi lett a sorsa az eredeti üveglemezeknek?

EL Mind megsemmisültek. A Höhnel anyag bombázás következtében megsemmisült.

RT Ki készítette a nagyításokat?

EL Höhnel. Biztosan Höhnel. Na most, én igyekeztem kideríteni, hogy melyek lehetnek azok a felvételek, amelyeket biztosan Teleki készíthetett. Ennek persze nem sok jelentősége van, de érdekes lenne tudni. Nekem ez azért volt fontos, mert elhangzott Domonkos Gézának egy hülye megjegyzése, amellyel kockára tette az egész kötet megjelenését. Azt mondta, hogy minket csak akkor érdekel, ha ezt az egészet egy erdélyi magyar készítette. Éppen ezért, nekem az volt az érdekem, hogy minél több fotográfiról bebizonyítsam, hogy Teleki készítette. Van néhány kép, amelyen Höhnel szerepel, és néhányról kiderítettem, hogy akkor nem lehetett a közelben Höhnel, tehát azokat Telekinek kellett elkészítenie. Ettől függetlenül én minden képet abszolút elfogultan vizsgáltam, mert ez volt a feltétele a megjelenésnek.

RT Én azt gondolom, hogy ennek nagy részét Höhnel csinálta.

EL Valószínű. De ezt nekem eszembe nem jutott volna hangsúlyozni.

RT De tudta akkor, illetve gondolta?

EL Gondoltam, de nem voltam teljesen biztos benne. Mindketten tudták kezelni a gépet és a kísérőik közül is megtanítottak néhányat a műveletre. Ennek ellenére a fényképezés nem igazán érdekelte őket.

RT Nem volt még olyan biztos forrás, mint a rajz.

EL Pontosan.

RT Höhnel lakásán elpusztulnak az üveglapok. Azt is Ön írta le, hogy a lenagyított képeket a II. világháború végén az oroszok az állatok alá dobálták a Sáromberki kastélyban.

EL Igen. Amikor engem 1957-ben kirúgtak az Új élet szerkesztőségéből, akkor Entz Gézát is kirúgták. De előtte soha nem szólt arról, hogy Jakó Zsigmonddal '44-ben vagy '45-ben már nem emlékszem pontosan, ők mosták ki szó szerint a szarból, a trágyából Sáromberkén a képeket. Pedig sok időt együtt töltöttünk, beszélgettünk. Később aztán elmondja, hogy miként küldték ki őket Jakóval, hogy járják végig egy lovas szekérrel az erdélyi kastélyokat és mentsék ki az ott található értékes iratokat. Ők így bukkantak rá a Teleki hagyatéokra. A képeket csipeszekkel kilógatták egy szárítókötélre, miután lemosták. Majd az adománylevelekkel együtt ömlesztették. Így tulajdonképpen a Teleki második útján készült képekkel együtt minden fotó egy helyre került. Nekem ezek közül rengeteg fénykép megvan a mai napig, csak nem közöltem őket.

RT Meg tudta állapítani a Teleki két útján készített képek közötti különbséget?

EL Igen, néhány helyszínt be tudtam azonosítani, ahol Teleki először nem járt. De nekem az egészről nem ez volt az érde-

kes. Én Teleki személyét akartam megtisztelni. Nem az erdélyi arisztokráciát, hanem ezt az erdélyi nagyurat, aki ugyan senkibe vett mindenkit, de nem volt benne gyűlölködés, nem volt benne lenézés. Tehát próbáltam Telekit mint embert megjeleníteni. És ezért fejezem be azzal a könyvet, hogy az élete nem ért sokat az afrikai éveket kivéve. Semmittevő, fényűző életet élt. Erdély egyik legnagyobb birtokosa volt. A nagyúr képe mindig háttérbe szorította a felfedező alakját. Amikor Teleki Ádi bácsival, vagy másokkal beszéltem, azokkal, akik ismerték Telekit, mind csak a nagyúrról beszéltek, soha nem a felfedezőről. Egyetlen egy emberrel nem találkoztam, aki ismerte őt és aki az afrikai dolgokról mesélt volna.

RT Elképzelhető, hogy Teleki nem igen beszélt a környezetének Afrikáról miután hazatért?

EL Hát ott volt a fekete szolgálja, hát hogyan beszélt volna. Meglátogatják őt híres felfedezők az otthonában, Höhnél pedig állandó vendég. Biztosan fontos neki az afrikai felfedezés miután hazatért. De ez egy szűk környezet. Akik emlékeztek rá, akiket én elkaptam a családból, azok a nagyúrra emlékeztek.

RT A könyv kiadása után hogyan élt együtt a Teleki anyaggal?

EL Letettem az asztalra és kész. A Telekiekkel még leveleztem egy ideig, Teleki Gézával például. De például James Imperato is meg akarta szerezni a fényképeket. Írt egy levelet, hogy hallotta: vannak fényképek és szeretné őket elkérni. Leutazott Vásárhelyre az amerikai kultúrattasé. A látogatásnak persze más neve volt, de lényegében a fényképeket szeretne volna megszerezni. Az amerikaiak azt kérték, hogy a tiszteletükre adott vacsorán legyen ott Erdélyi Lajos. Persze adtam nekik képeket, azokat használták is, mint ahogy sok más százan, akik mindenféle engedélykérés nélkül közlik a Teleki fotókat Erdélyben. Ezzel csak azt szeretném mondani, hogy bedobtam egy követ a vízbe, és nem tudtam, hogy a hullámok meddig fognak elérni.

RT Fontos volt a Teleki családnak a könyv?

EL Hogyne! Nagyon. Lényegében a Cholnoky után ez volt az egyetlen munka Telekiről, azaz a 30-as évek után az én könyvem egy Teleki újrafelfedezés volt. Én magam, később, amikor eljutottam Izraelbe, és megláttam az árokrendszert, félelmetesnek találtam. Nem hittem el, hogyan írhattam én erről addig, amíg nem láttam, hogy milyen is valójában. Félelmetes, ahogy ott beszakad a föld. De életem legszebb adomáit is akkor szedtem össze, amikor a Telekin dolgoztam. Nem voltam szakember, de azok a morzsák, levelek, gyászjelentések, személyes beszélgetések nagyon fontosak voltak.

RT Amikor 2006 telén a Kolozsvári Állami Levéltárban megtaláltam az addig ismeretlen fotográfiákat...

EL Az nekem rémes volt.

RT Egy kicsit nekem is. Nem érttem, hogy miért nem találta meg Ön ezeket a képeket. Ezek a képek nem kerülhettek bele később a hagyatékba?

EL Nem. De hadd mondjak valamit. Amikor én reprodukáltam a Teleki fényképeket, semmit nem tudtam az egész ügyről azon kívül, hogy ő egy utazó volt és fényképezett. Aztán a kezemben a fényképekkel kezdtem meg a munkát.

RT Az mindössze egyetlen alkalom volt?

EL Egyetlen egy alkalommal mehettem be a levéltárba. Akkor készíthettem el a fényképeket, utána azokból kellett dolgoznom. Előtte én még a Höhnél könyvet sem ismertem. Semmit. Bár, ha pontos akarok lenni, akkor kétszer voltam ott. Egyszer csak a dobozt mutatták meg, de a képekhez nem nyúlhattam. Már az is nagy dolog volt, hogy megszereztük az engedélyt.

RT Akkor ez egyértelműen megmagyarázza, hogy miért nem tűntek fel akkor ezek a képek Önnek.

EL Igen.

RT Dolgozik most valamin?

EL Igen. Most jelent meg egy önéletrajzi írásom. Azt mondják nagyon jó. Én nem tudom, mert nem vagyok író, de arra kértek, hogy írjam meg bővebben. Amit azonban az ember 30-35 oldalban jól megír, azt nem szabad 500 oldalban megírni. Úgyhogy neki kezdtem lábjegyzeteket írni hozzá.

RT Mennyi könyve jelent meg eddig?

EL Tíz. És van még tíz – ezeket nem írtam, meg mert lusta voltam. Illetve egyet megírtam, de az nem jelent meg. Sok tervem volt. Például szerettem volna megcsinálni egy anyagot A magyar alkotók a nagyvilágban címmel. Ez akkor történt, amikor volt útlevelem és elmehettem Brassaihoz, Kertészhez, a Cappa testvérehez. De nem tudtam kiadni.

RT Milyen gépeket használt élete során?

EL Egy Rolleiflexet és Nikont. De a Rollei volt az igazi. A lencsék közül két nagy lencsét ismertem az életben. A Leicanak az Elmarját és a Rolleinek a Tessarját. A lányom vett drága japán teleobjektív gépet, de nem használtam.

RT Fotózik még?

EL Nem. Mióta a térdem nem engedi, hogy leguggoljak, azóta nem. Illetve egy másik dolog elvette a kedvemet. A digitális fotó, ahol az ember csinál 250 képet, és rögtön látja, hogy melyik a jó. Tudja milyen izgalom volt elkészíteni egy portrét és négy napig arra várni, hogy az sikerült-e vagy sem? El sem tudja képzelni.